

lallâhu ‘aleyhi vesellem fi’t-teşehhü-di’l-aḥîr, Kitâb fi tahrimî’l-müt’a ve’r-red ‘alâ men ebâhahâ, Kitâb fi ma’nâ kerâmeti’l-evliyâ’ (Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, I, 185-186).

BİBLİYOGRAFYA :

Bâ Selâme, *Târîhu imâretî’l-Mescidi’l-Ḥarâm*, Cidde 1400/1980, bk. Muhammed b. Hüseyin Nasîf, “Tercümetü’l-mü’ellifi’s-şadîkı’l-üstâzî’s-şeyh Hüseyin Bâ Selâme”, s. e-z; Zirikî, *el-A‘lâm* (Fethullah), II, 242-243; M. Hayr Ramazan Yûsuf, *Delîlû’l-mü’ellefâtî’l-İslâmiyye fi’l-Memleketi’l-Arabîyyeti’s-Su‘ûdiyye: 1400-1409*, Riyad 1413/1993, s. 56, 142, 600; a.mlf., *Mu‘cemû’l-mü’ellifîne’l-mu‘aşûrin: Vefeyât 1315-1424 (1897-2003)*, Riyad 1425/2004, I, 185-186; Âtik b. Gays el-Bilâdî, *Neşrû’l-reyâhîn fi târîhi’l-beledi’l-emin*, Mekke 1415/1994, I, 146-147; Abdullah b. Abdurrahman b. Abdurrahîm el-Muallimî, *A‘lâmû’l-Mekkiyyîn mine’l-karnî’t-tâsî’ ile’l-karnî’r-râbî’ ‘aşer el-hicrî*, London 1421/2000, I, 257-258; İbrâhîm b. Muhammed b. Nâsir es-Seyf, *el-Mübte-de’ ve’l-haber li-‘ulemâ’ fi’l-karnî’r-râbî’ ‘aşer ve ba’zi telâmiḡihim*, Riyad 1426/2005, I, 250-258; Yûsuf Abdurrahman el-Mar’aşî, *Neşrû’l-cevâhir ve’d-dürer fi ‘ulemâ’l-karnî’r-râbî’ ‘aşer*, Beyrut 1427/2006, I, 376; Abdurrahman el-Ensârî, “Bâ Selâme, Hüseyin b. ‘Abdillâh”, *Mv.AU*, III, 94-97; M. Ali Yemânî, “el-Mü’errihu’l-edib eş-şeyh Hüseyin b. ‘Abdillâh Bâ Selâme 1299-1359”, <http://www.makkawi.com> (22.07.2014).

MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞÇI

BABA FEREC

(بابا فرج)

Bâbâ Ferec
b. Bedel b. Ferec-i Tebrîzî
(ö. 568/1172-73)

Tebrizli sûfî.

Hayatına dair yeterli bilgi yoktur. Tebriz’in önde gelen sûfilerinden olduğu için Tebrîzî, hankahı ve türbesi Gecîl’de bulunduğundan Gecîlî nisbeleriyle anılır. Kemâleddîn-i Hârizmî’nin *Cevâhirü’l-esrâr ve zevâhirü’l-envâr* adlı *Meşnevî* şerhiyle Molla Câmî’nin *Nefehâtü’l-üns*’ünde sadece Necmeddîn-i Kübrâ ile karıştırmalarına ve aralarında geçen bir iki konuşmaya değinilmektedir. Kübreviyye’nin Zehebiyye koluna mensup olan Hâfız Hüseyin Kerbelâî et-Tebrîzî’nin *Ravzâtü’l-cinân ve cennâtü’l-cenân* adlı eserinde onunla ilgili daha ayrıntılı bilgi yer almaktadır. *Cevâhirü’l-esrâr*’da gizli vefillerden, *Nefehât*’ta Hakk’ın meczup ve sevgili kullarından biri diye anılan, *Ravzâtü’l-cinân*’da “zâhid, âbid, fâzıl, kâmil, şeyhü’t-tâife, sultânü’l-ârifin, melikü’l-ârifin” ifadeleriyle tanıtılan Baba Ferec’in “telvîn” haline sahip olduğu, genellikle Gecîl’deki bir hamamın küllhanında uzlete çekildiği, sık sık cezbe haline girdiği, bundan dolayı

müridlerin terbiyesiyle pek ilgilenemediği söylenir. Fakat kendi adına bir hankahın bulunması, Şeyh Abdülazîz el-Herevî’nin yedi yıl boyunca bu hankaha ait helâla-rın temizliğiyle meşgul olması, İbn Hafede diye tanınan hadis âlimi Ebû Mansûr Muhammed b. Es’ad b. Attârî et-Tûsî’nin yaşadığı garip bir olay üzerine ona intisap etmesine dair (Hüseyin-i Kerbelâî, I, 287) bilgileri göz önüne alarak hayatının bir döneminde sâliklerin mânevî eğitimiyle ilgilendiği söylenebilir.

Fahreddin er-Râzî ve Fakih Zâhid ile çağdaş olan Baba Ferec’in ilişki kurduğu şahsiyetler arasında en çok tanınanı Necmeddîn-i Kübrâ’dır. Hârizmî ve Câmî gibi müellifler, Necmeddîn-i Kübrâ’nın gençliğinde Tebriz’de İbn Hafede’den *Meşâbîḡu’s-sünne*’yi okurken Baba Ferec’in anısının bu meclise geldiğini ve onu görünce Necmeddîn’in dilinin tutulduğunu aktarırlar. Necmeddîn-i Kübrâ bu olaydan çok etkilenmiş, hocasına ve arkadaşlarına bu zatın kimliğini sormuş, onlar da Baba Ferec denilen meczup bir derviş olduğunu söylemişlerdir. Bunun üzerine hep birlikte onu ziyarete gitmişler, kapıda onları Baba Şadân karşılamış ve “Hakk’ın huzuruna girdikleri gibi” içeri girmelerini söylemiştir. Selâm verip oturduktan sonra Baba Ferec’in yüzünde bir azamet zuhur etmiş ve giydiği kaftan parçalanmıştır. Kendine geldiği zaman kalkıp kaftanı Necmeddîn-i Kübrâ’ya giydirmiş ve ona, “Defter okuyacak vakit değildir, senin cihan defterinin başı olma vaktidir” demiştir. Baba Ferec, ziyaretten sonra hocası İbn Hafede’nin isteği üzerine tekrar hadis tahsiline koyulan Necmeddîn-i Kübrâ’yı bir daha uyarmış, Necmeddîn de Hankah-ı Zâhîde’de halvette girmiş, bu esnada yaşadığı bazı mânevî tecrübelerini yazmak isteyen Necmeddîn-i Kübrâ’ya Baba Ferec, “Şeytan bunlarla senin iç âlemini karıştırmak istiyor” diyerek engel olmuştur. Necmeddîn-i Kübrâ bunun üzerine kalemi kâğıdı bırakıp tamamen tasavvufî hayata yönelmiştir (Kemâleddîn-i Hârizmî, I, 91-93; Abdurrahman-ı Câmî, s. 477-478).

İbnü’l-Fuâtî’nin *Mecma‘u’l-âdâb*’ında (III, 68), Necmeddîn-i Kübrâ’nın 569 (1174) yılının Ramazan ayında İbn Hafede’den *Meşâbîḡu’s-sünne* icâzeti aldığına dair bir bilgi yer almaktadır. Bu durumda yukarıda anlatılan olayın bu tarihte gerçekleştiği söylenebilir. 540’ta (1145) dünyaya gelen Necmeddîn-i Kübrâ da bu sırada yirmi dokuz yaşındadır. Kübreviyye’nin Nurbahşiyye kolunun kurucusu Seyyid Muhammed Nurbahş, Necmeddîn-i Kübrâ’nın, “Tarikat ilmini Rûzbihân’dan, aşkı

Kadı İmam İbn Asrûn ed-Dımaşkı’dan, halvet ve uzlet ilmini Ammâr’dan, hırkayı İsmâil Kasrî’den ve nazarı Baba Ferec’den aldım” şeklindeki sözünü nakletmiştir. Hâfız Hüseyin Kerbelâî, Baba Ferec’in Necmeddîn-i Kübrâ’nın sadece “pîr-i nazar”ı olmadığını, aynı zamanda terbiye ve hırka pîri de olduğunu söylemektedir. Çünkü Necmeddîn-i Kübrâ, Baba Ferec’in tavsiyesiyle halvete girmiş ve yine onun elinden hırka giymiştir. *Ravzâtü’l-cinân* müellifinin, Baba Ferec’in Şeyh Ahmed Maraştî ve Şeyh Muhammed Sâlim vasıtasıyla Cüneyd-i Bağdâdî’ye ulaşan bir silsilesinin bulunduğunu söylemesi (I, 377) tarih açısından mümkün görünmemektedir. Çünkü 297’de (909) vefat eden Cüneyd-i Bağdâdî ile Baba Ferec arasında 250 yıldan fazla bir zaman dilimi vardır. İlk Azerbaycan atabegi İldeniz döneminde vefat eden Baba Ferec’in merkadı ve türbesi Tebriz’deki Gecîl Kabristanı’ndadır (Müstevfî, s. 667). Kerbelâî buranın 755 (1354) yılında yeniden inşa edildiğini ve güneşten daha parlak bir görünümü olduğunu, Baba Ferec bir cumartesi günü vefat ettiği için aradan asırlar geçmesine rağmen pek çok insanın özellikle bugünde şeyhin türbesini ziyarete geldiğini, mezarı başında dua ve niyazda bulunduğunu, onun tasarrufunun öldükten sonra da devam ettiğine inandığını anlatır.

Şebüsterî’nin *Sa‘âdetnâme*’sindeki iki pasaj (s. 198-199, 224), Baba Ferec’in düşünceleriyle ilgili bir fikir vermektedir. Bunlardan biri kötülük kavramının kişiden kişiye değiştiği, diğeri ise âlemin kadim veya muhdes olduğuyla alakalıdır. Baba Ferec bir gün, “Bizat kötü diye bir şey yoktur, senin kötü olarak gördüğün aslında kötü değildir” deyince adamın biri insan öldürmüş bir kâfiri örnek gösterip, “Bunda ne hayır var ki?” diye sorar. Şeyh de onu öldüren kişinin gazi, onun tarafından öldürülenin de şehid olacağını söyleyerek böyle bir kişide bile iki hayrın gizli bulunduğunu belirtir. Diğer bir yerde kendisine, “Âlem muhdes mi yoksa kadim mi?” diye soran Hâce İmam’a Baba Ferec ancak ya-kın bilgisiyle anlaşılabilecek bir cevap verir: “Ferec gözlerini açtığından beri onun nazarı cihana değmemiştir. Kalbinin ve gözünün kapalı olduğu bir şey hakkında ona niçin soru soruyorsun?” Bu sözlerinden Baba Ferec’in bu tür kelâmî spekülasyonlara itibar etmediği anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâ’ihü’l-cemâl ve fevâtiḡu’l-celâl* (nşr. F. Meier), Wiesbaden 1957, s. 23-33; Şebüsterî, *Sa‘âdetnâme (Mecmû‘a-i Âşâr-ı Şeyh Maḡmûd Şebüsterî* içinde, nşr.

Samed Muvahhid), Tahrân 1371 hş., s. 198-199, 224; İbnü'l-Fuvâtî, *Mecma'u'l-âdâb fi mu'cemi'l-elkâb* (nşr. Muhammed el-Kâzım), Tahrân 1416, III, 68; Müstevfî, *Târih-i Güzide* (Nevâî), s. 667; Kemâleddîn-i Hârizmî, *Cevâhirü'l-esrâr ve zevâhirü'l-envâr* (nşr. M. Cevâd Şerîat), Tahrân 1384 hş., I, 91-93; Abdurrahman-ı Câmî, *Ne-fehâtü'l-üns* (nşr. Mahmûd Âbidî), Tahrân 1375 hş., s. 423-424, 477-478; Hüseyin-i Kerbelâî, *Ravzâtü'l-cinân* (nşr. Ca'fer Sultân el-Kurrâî), Tahrân 1344-49 hş., I, 287-288, 376-386; II, 168-169, 322-324; L. Lewisohn, *Beyond Faith and Infidelity: The Sufi Poetry and Teachings of Mahmûd Shabistârî*, Richmond 1995, s. 121-125; E. R. Alexandrin, "The Sciences of Intuition and the Riches of Inspiration: Najm al-Din Kubrâ in Jâmi's Nafahât al-uns", *Reason and Inspiration in Islam: Theology, Philosophy and Mysticism in Muslim Thought: Essays in Honour of Hermann Landolt* (ed. T. Lawson), London-New York 2005, s. 284-297; Süleyman Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ*, İstanbul 2010, s. 89; Mes'ûd Celâî Mukaddem, "Bâbâ Ferec Tebrîzî", *DMBİ*, XI, 1; Devin DeWeese, "Bâbâ Faraj", *The Encyclopedia of Islam Three*, Leiden 2013, fas. 3, s. 41-43.

SÜLEYMAN GÖKBULUT

BABA TÜKLES

(VIII./XIV. yüzyıl)

Orta Asyalı mutasavvîf.

Cengiz Han'ın en büyük oğlu Cuci'nin soyuna mensup hükümdarlarca yönetilen ve Moğol İmparatorluğu'nun devamı olan Altın Orda (Altınorda) Hanlığı'nın sultanı Özbek Han'ın İslâm'ı seçişini anlatan bir menkıbenin ana figürlerinden biridir. Vücudundaki kılların ve tüylerin (tük) çokluğundan, saçlarının (şas) uzunluğundan ötürü Orta Asya Türk toplulukları arasında Baba Tükles, Baba Tüklî, Baba Tüklî Şaştı Aziz, Şaşlı Aziz, Tüklî Baba, Baba Tüklük, Tülâş Baba gibi lakaplarla anılmıştır.

Sözlü ve yazılı geleneklerde seçkin bir nesebe sahip velî bir şahsiyet olarak tanıtılan Baba Tükles'in adının doğruluğuna geçtiği en eski rivayet, Ötemiş Hacı b. Mevlânâ Düstî'nin 1550'li yıllarda Hârizm'de, Yâdgârî (Arabşâhî) Hanlığı'nın idarecisi olan Düst Muhammed Han için kaleme aldığı *Târih-i Düst-Sultân* (*Çengiznâme*) adlı eserde yer alır. Sözlü rivayetlerin derlendiği bu eserde Özbek Han'ın (1313-1340) yedi yıl hükümdarlık yaptıktan sonra nasıl müslüman olduğunu anlatan bir bölüm vardır. Rivayete göre adları bilinmeyen dört velî Özbek Han'ın hidayete ermesi için ilâhî bir ilhamla onun sarayına sevk edilir. Velîler ordugâhın dışında saraya yönelik biçimde beklemeye başlarlar. Görevliler ordugâh dışında murakabe halindeki dört velîyi yakalayıp hanın huzuruna getirirler. Sorgulama sırasında velîler,

kendilerinin Muhammedî olduklarını ve hanı müslüman yapmak için geldiklerini söylerler. Kâhinler velîlerin öldürülmesini isterse de Özbek Han kâhinlerin velîlerle tartışmasını, hangisinin hak din üzere olduğunun ortaya çıkmasını ister ve o dine geçeceğini bildirir. Tartışma sonucunda iki tandırın kazılması, kâhinlerden ve velîlerden birer kişinin tandıra girmesi teklif edilir ve tandırdan yanmamış halde çıkan kişinin hak din üzere olduğunun kabul edileceği belirtilir. Vücudu kıllarla kaplı olan Baba Tükles çıplak bedenine giydiği zırhla ve diğer velîlerin okuduğu Fâtihalar'la tandıra girer ve zikre başlar. Ağız kapalı tandır kuyusunda koyun etleri de asılıdır. Pişen koyun etleri tandırdan çıkarıldığında, Baba Tükles'in sadece zırhının kor gibi kızardığı, tek bir kılının bile yanmadığı, yüzünün ise biraz terlediği görülür. Diğer tandırdaki kâhinin bedeni ise küllere karışmıştır. Bu durumu gören Özbek Han'la birlikte bütün halk müslüman olur (*Çengiznâme*, s. 14-16).

Bu menkıbenin diğer bir şekli Nûrullah b. Ubeydullah es-Siddîk el-Hârizmî'nin 1131'de (1719) Orta Asya'da yazma bir eserin kenarına Çağatay Türkçesi ile düştüğü notlarda yer almaktadır. Burada Baba Tükles'in Zengi Ata'nın (XIII. yüzyıl) müridi Sadr Ata (Sadreddin Ahmed) olduğu söylenir. Seyyid Ata, Bedr Ata ve Uzun Hasan Ata ile birlikte Sadr Ata bir pîr-i kâmil bulmak amacıyla Mâverâünnehir'e gitmiş, Zengi Ata'nın yanında hem zâhirî ilimleri öğrenmiş hem de tarikat eğitimi almıştır. Zengi Ata Hakîm Ata'nın, Hakîm Ata da Ahmed Yesevî'nin dervişidir. Önceki menkıbeden farklı olarak Nûrullah el-Hârizmî, Zengi Ata'nın Türkler arasında İslâm'ı yaymak maksadıyla dervişlerinden Sadr Ata ve Seyyid Ata'yı Deşt-i Kıpçak ve Saraycık'a gönderdiğini, iki müridin Saraycık'ta idareci olan Özbek Han'ı İslâm'a davet ettiğini, hanın onlardan bir keramet beklemesi üzerine Sadr Ata'nın Kâbe'nin görüntüsünü Saraycık'a getirip Özbek Han'a gösterdiğini, hanın böylece müslüman olduğunu ve onunla birlikte 70.000 kişinin de İslâm dinine girdiğini söyler. Bu rivayete göre XIV ve XV. asırlarda Altın Orda Devleti tarihinde önemli role sahip olan Edigü Bey (ö. 822/1419) Baba Tükles'in torunlarındanır.

Ötemiş Hacı'nın *Çengiznâme*'sinde zikredilen menkıbenin esas alındığı Abdülgaffar Kırîmî'nin *Umdetü'l-ahbâr'ı* (*Umdetü't-tevârih*), Baba Tükles'in hayatına dair *Çengiznâme*'de ve Nûrullah el-Hârizmî'nin yazılarında yer almayan bilgiler

içerir. 1157'de (1744) Kırım'da Osmanlı Türkçesi'yle kaleme alınan *Umdetü'l-ahbâr*'da, ateşperest olan İdil hanını (Özbek Han) ve Deşt-i Kıpçak halkını İslâm'a davet için giden dört velînin kimlikleri farklı gösterilir. Bunların en büyüğü Halvetiyye'nin ikinci pîri Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'nin dedesi Mecdüddin Şîrvânî'dir. Diğerleri Hz. Ebû Bekir'in oğlu Muhammed'in soyundan gelen Baba Tükles (Şeyh Necîbüddin), Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye'nin soyundan Şeyh Ahmed ve Şeyh Hasan Gürgânî'dir. *Çengiznâme*'deki menkıbeyi takip eden, ancak bazı ayrıntılara da yer verilen *Umdetü'l-ahbâr*'a göre Baba Tükles denilen Şeyh Necîbüddin girdiği tandır kuyusunun kapağının erken açılması üzerine "el-Hayyü'l-kayyûm" zikrinin yarım kaldığını, bu yüzden Kalmaklar'ın (Budist Moğol Kalmıkları) müslüman olamayacağını, ancak Tatar ve Moğol halklarının büyük çoğunluğunun İslâm'ı kabul edeceğini söyler (*Umdetü't-tevârih*, s. 35).

Baba Tükles'in Edigü'nün atası olması Baba Tükles hakkındaki şifahî rivayetlerin ana temasını oluşturur. Öte yandan Baba Tükles'in neslinin Hz. Ebû Bekir'e dayanandırılması, Edigü'nün Cengiz Han'ın soyuna mensup hanlarla yönetilen bölgelerde siyasî güç kazanmasında etkili olmuştur. Baba Tükles'in Edigü'nün atası olmasının yazılı delili XVI. yüzyıla aittir. *Târih-i Ebü'l-hayr-hânî* adlı eserin 998 (1590) tarihli bir yazma nüshası ile Reşîdüddin Fazlullah'a ait *Câmî'u't-tevârih*'in 1011 (1602) yılında Kâdir Ali Bek Celâyîrî tarafından yapılan ve Rus Çarı Boris Godunov'a ithaf edilen Türkçe tercümesinde Baba Tükles'in şeceresi nakledilmiştir. Bir diğer şecereye, Nakşibendiyye'nin Cüybariyye koluna mensup bir müellifin XVII. yüzyılın ikinci yarısında kaleme aldığı Farsça *Maîlabü't-tâlibîn*'de yer verilmiştir. Baba Tükles'in Hz. Ebû Bekir neslinden gelen soyu Edigü ve torunları vasıtasıyla daha sonraları Nogay halkları arasında şöhrat kazanmış, bunlar Nogaylar'ın Rus hâkimiyetine girmesiyle hristiyan olmuş ve Rus aristokrasisi içinde yer edinmiştir. Baba Tükles soyundan gelen Urusov ve Yusupov aileleri devrim öncesi Rusya'sında etkin olmuş, Yusupov ailesine mensup Rus Prensi Feliks Yusupov 1916'da Rasputin'in suikast komplosuna karıştırılmıştır. Baba Tükles'in Edigü'nün atası olması Nogaylar, Tatarlar, Başkırtlar, Kazaklar, Karakalpaklar ve Özbekler arasında nesilden nesile aktarılagelen ve Edigü ile Cengiz Han'ın soyuna mensup Toktamış Han arasındaki bir kavgayı anlatan epik